
DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2018.03.029>

УДК 330.1

JEL: B41

Антон Філіпенко

ЕКОНОМІЧНИЙ СВІТ: ФІЛОСОФІЯ

Стаття присвячена філософським засадам, філософській рефлексії економічної науки. Обґрунтовано положення про те, що філософія науки є методологічною і теоретичною основою філософії економіки. П'ять вимірів філософії науки розкривають її головний зміст та мають принциповий характер як для власне філософії, так і для теоретичних та емпіричних наук включно з економікою. Онтологічний зріз визначає предметне поле, глибинний зміст наук про природу, суспільство і людину; епістемологічний – розкриває генезис, структуру, динаміку і функції наукового знання; аксіологічний – акцентує увагу на ціннісних установках та орієнтирах; логічний – здійснює пошук взаємозв'язку між логікою світобудови та логікою його наукового відображення; методологічний – досліджує методи і способи удосконалення та отримання нового знання. Пропонована стаття, з одного боку, відштовхується від історичної спадщини про філософські основи економічного буття, яка надає йому філософську розмірність та формує відповідний світогляд. Тут ідеться про загальнофілософське, метафізичне бачення економічного світу. З іншого боку, існує проблема так званого філософського калібрування (тестування) економічної науки, економічної теорії в контексті сучасних філософських стандартів засобами теоретичної та практичної філософії. Проаналізовано різні погляди на предмет філософії економіки. Позитивістське трактування філософії економіки в широкому значенні включає в себе економічну онтологію, методологію та епістемологію економіки, раціональний вибір, теорію прийняття рішень, теорію ігор, економічну етику та справедливість. У вузькому, прагматичному значенні до філософії економіки відносять взаємодію людей, інституцій (фірм, країн) у їхньому історичному розвитку із застосуванням у дослідженні теорії ігор, лінійного та динамічного програмування. Розглянуто концептуальні тлумачення філософії економіки, зокрема загальнофілософське (метафізичне) та історико-економічне. Здійснено порівняльну характеристику "нової", "старої" та "не-мейнстрімної" (неортодоксальної) філософії економіки. Подано трактування позитивної та нормативної економіки філософами та економістами.

Ключові слова: філософія науки, філософія економіки, онтологія, епістемологія, методологія, позитивна економіка, нормативна економіка.

"Ніколи досі не бачили ми в історії людства науки без філософії і, вивчаючи історію наукового мислення, ми бачимо, що філософські концепції і філософські ідеї входять як необхідний, елемент, що пронизує усю науку в усі часи її існування"

(Вернадський, 2005. С. 24)

Філософія науки – методологічна основа філософії економіки

Філософське тлумачення науки є одним із центральних понять сучасної філософії науки, що включає в себе сукупність філософських ідей, за допомогою яких обґрунтовуються фундаментальні онтологічні,

Філіпенко Антон Сергійович (anton_filipenko@ukr.net), д-р екон. наук, проф.; професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

© А. Філіпенко, 2018

ISSN 1811-3141. Економічна теорія. 2018. № 3: 29–44

29

гносеологічні (епістемологічні. – Ф.А.) та методологічні принципи наукового пізнання (Грицанов, 1998. С. 767). Предметом філософії науки є дослідження загальних закономірностей з виробництва, перевірки та обґрунтування наукового знання на різних етапах його історичного розвитку. Головне завдання полягає у розкритті методів, способів та прийомів досягнення об'єктивного, достовірного знання про оточуючий світ, зокрема про його економічну складову.

Для економічної науки принциповими є побудова моделей, пояснення та підтвердження наукової теорії, значення ймовірності в процедурі підтвердження (теорема Байєса); визначення структури наукової теорії, співвідношення теорії та експерименту, з'ясування природи наукового закону та засад каузальності, опис наукових методів; виявлення критерію вибору типу наукової раціональності та адекватних теорій і концепцій, співвіднесених із диференційованою структурою економічного світу.

П'ять вимірів філософії науки розкривають її головний зміст та мають принциповий характер як для власне філософії, так і для теоретичних та емпіричних наук включно з економікою (рисунок). Онтологічний зріз визначає предметне поле, глибинний зміст наук про природу, суспільство і людину, виокремлює проблематику та мету наукових пошуків; епістемологічний – розкриває генезис, структуру, динаміку і функції наукового знання; аксіологічний – акцентує увагу на ціннісних установках та орієнтирах; логічний – здійснює пошук взаємозв'язку між логікою світобудови та логікою його наукового відображення; методологічний – досліджує методи і способи удосконалення та отримання нового знання.

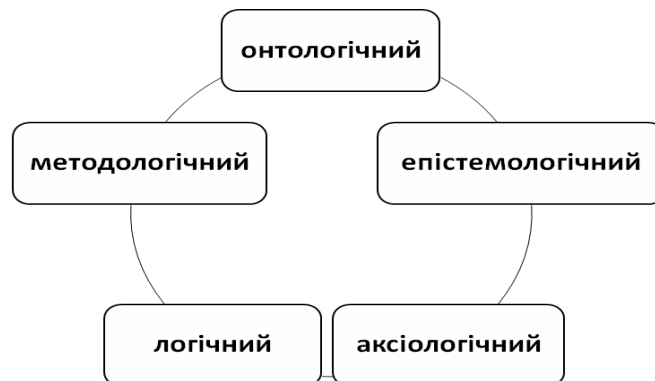

Рисунок. Виміри філософії науки

Джерело: побудовано автором.

Як зазначав свого часу Г. Шпет, "наукова філософія... береться вирішувати науковими засобами питання, які науковому вирішенню не підлягають" (Шпет, 1917. С.1). Філософія науки намагається дати відповідь на фундаментальні питання наукової діяльності та її результатів. Наприклад, що таке наука взагалі, яка її природа, чи відрізняється наукове знання від інших видів знань, чи наближає наука до пізнання абсолютної істини? (Gorham, 2009. Р. VIII).

Філософія науки є основою філософського трактування економічної теорії, яка відображає складний, всеосяжний, безмежний економічний світ. Філософська рефлексія економічної науки продовжує інтелектуальний ряд філософського бачення таких наук, як право, політика, етика, антропологія, природничі науки. Зазначені праці є прерогативою зазвичай самих філософів, так і представників відповідних наук, зокрема, економістів-методологів. Між філософією і наукою завжди існував зв'язок, який можна диференціювати за трьома напрямками. По-перше, науку і філософію розглядають як сфери знання, що відрізняються різними підходами до предмета, що вивчається. Наука вивчає, досліджує реальний світ включно з економічним, філософія оперує критеріями, оцінками, поняттями. По-друге, існує думка про неможливість розділення науки і філософії (В. Куайн) у зв'язку з тим, що філософія розширює, доповнює науковий підхід у випадку, як влучно зауважив Г. Шпет, коли йдеться про питання, які науковому вирішенню не підлягають. По-третє, філософія (метафізика), пояснюючи реальність, може визнавати ненаукові істини. Зокрема, це стосується аналізу природи мови представниками лінгвістичної філософії, дослідження яких у системі координат постмодерну претендують на нове світоглядне бачення сучасної картини світу – коли на зміну фізичній картині світу, що домінувала з часів Ньютона, приходить лінгвістична (мовна) картина світу.

Отже, філософія економічного світу покликана визначити загальні, універсальні тенденції та закономірності його розвитку на основі широких філософських категорій. Для економічної теорії основоположне значення мають п'ять положень філософії науки.

Цілі. Якими є цілі науки та наукового теоретизування? Чи є наука насамперед практичною діяльністю з метою виявлення корисних узагальнень, чи вона повинна займатися пошуком пояснень та істини?

Пояснення. Що таке наукове пояснення?

Теорії. Що таке теорії, моделі і закони? Як вони співвідносяться одне з одним? Як вони відкриваються та будуються?

Перевірка, індукція та демаркація. Як перевіряються та підтверджуються (чи спростовуються) наукові теорії, моделі і закони? Як розрізняються настанови і практики у вчених та представників інших дисциплін?

Чи однакові відповіді на ці чотири запитання дають усі науки в усі часи? Чи можна вивчати людські вчинки й інститути так само, як ми вивчаємо природу? (Хаусман, 2012. С. 11).

Відповіді на ці та подібні запитання формулюються з різних світоглядних, філософських, методологічних позицій.

Філософські основи економіки закладені ще в часи античності Платоном й Аристотелем, були продовжені середньовічними богословами та філософами. За нової доби філософські школи острівної та континентальної Європи запровадили сам термін "філософія економіки". Зокрема, філософські проблеми економіки розглянуті в роботі Дж.Ст. Мілля "Основи політичної економії з деякими додатками до

соціальної філософії" (1848). Німецький автор Ф. Берольцгаймер (1869–1920) опублікував роботу "Система права та економічна філософія" в 1904–1907 рр.

У працях І. Бентама, Й. Фіхте, Г. Гегеля, М. Фуко, М. Гайдеггера та інших учених знайшли глибоке обґрунтування філософські засади економічного розвитку.

Пропонована стаття, з одного боку, відштовхується від історичної спадщини про філософські основи економічного буття, яка надає йому філософську розмірність та формує відповідний світогляд. Тут ідеться про загальнофілософське, метафізичне бачення економічного світу. З іншого боку, важливим є так зване філософське калібрування (тестування) економічної науки, економічної теорії в контексті сучасних філософських стандартів, зокрема теоретичної та практичної філософії. Доцільність такого методологічного підходу полягає в тому, що економічна наука ділиться на позитивну (теоретичну) та нормативну (практичну)¹, філософськими аналогами яких є теоретична та практична філософія.

Предмет філософії економіки

При розгляді філософських основ економічної науки принципового значення набувають три основоположні питання.

Як економічна наука визначає сутність чи природу економічної реальності, економічне буття? Відповідь на це питання дає економічна онтологія чи онтологія економіки.

Як ми збираємо інформацію про економічну реальність чи, іншими словами, які є надійні джерела знань про неї? Зазначена проблематика досліджується епістемологією.

Як ми структуруємо отримувану інформацію щодо змісту та практичного застосування знань? Тут окреслюється предметне поле методології (Keizer, 2015. Р. 22; Філіпенко, 2014. С. 38–47; 2016. С. 17–25; 2017. С. 5–32).

Дж. Райс до предмету філософії економіки включає теорію, методологію та етику (Reiss, 2013. Р. 8).

Загалом, філософи беруть на себе функцію своєрідного "інтелектуального нагляду" за економістами, ставлячи їм запитання, на які разом намагаються шукати відповіді. Серед таких запитань переважають:

- чи є закони в економіці подібними до законів у природничих науках?
- наскільки реалістичними є економічні припущення?
- яку роль відіграють етичні цінності в економіці?
- чи є питання справедливого розподілу предметом економічної теорії?
- чи є необхідні підстави для раціональних дискусій щодо економічних інституцій?

¹ Аргентинський професор Р. Креспо розглядає нормативізм у широкому значенні, включаючи сюди раціональність, етику, естетику, техніку дослідження (Crespo, 2013. Р. 60–61.)

- що повинен вивчати компаративний економічний аналіз?
- який інтелектуальний стосунок має західний індустріальний капіталізм до економічної теорії тощо?

Позитивістське трактування філософії економіки в широкому значенні включає в себе економічну онтологію, методологію та епістемологію економіки, раціональний вибір, теорію прийняття рішень (decision theory), теорію ігор, економічну етику та справедливість.

У вузькому, прагматичному значенні оксфордський словник відносить до філософії економіки взаємодію людей, інституцій (фірм, країн) у їхньому історичному розвитку із застосуванням у дослідженні теорії ігор, лінійного та динамічного програмування.

Польський автор М. Горазда включає до її складу економічний дискурс, даючи визначення економічної науки, онтологію як учення про економічний світ, семантику в контексті аналітичної філософії, епістемологію, методологію, аксіологію та соціологічні аспекти філософії економіки (Gorazda, 2014. Р. 21–26).

Власне філософія економіки у надзвичайно стислому вигляді формулює своє бачення економічних процесів як недосконалу раціональність. Ширше трактування розглядає філософію економіки як дисципліну, що охоплює онтологічні, гносеологічні та методологічні аспекти економіки, або – це філософське вчення про економічну реальність. Близькими за змістом є й інші визначення предмета філософії економіки.

Отже, онтологічні, епістемологічні, методологічні, аксіологічні та логічні виміри є основою, ядром філософії економіки, її концептуальним стрижнем, що усуває сумніви та застереження щодо економіки як науки.

Головні тлумачення філософії економіки

Повертаючись до логіки статті, зупинимось коротко на головних тлумаченнях філософії економіки. Загальнофілософський, метафізичний підхід, як було зазначено, має глибокі історичні коріння, сягаючи античності. Найповніше економічна філософія викладена в працях Аристотеля, зокрема в роботах "Нікомахова етика" та "Політика"². Тут здійснено філософську рефлексію таких економічних категорій і понять, як власність, багатство, обмін, гроші, торгівля, домашнє господарство та ін. Значна увага приділена етичним поняттям – благу, справедливості, рівності тощо (Аристотель, 1998. С. 142, 218, 427, 463–465, 521, 570–571). Актуальними залишаються роздуми філософа про добро і зло, про мету людського життя, благополуччя, щастя. Останнє поняття переживає справжній ренесанс на початку XXI століття. З оцінками Аристотеля перегукуються слова Шевченка: "Один у другого питаєм: Нащо нас мати привела? Чи для добра? чи то для зла? Нащо живем? Чого бажаєм?" (Шевченко, 1982. С. 366). Й. Шумпетер критично оцінював економічне вчення Аристотеля, яке, однак, за словами Скідельських, справило відчутний вплив на економічну теорію ХІІ–ХVІІ століть (Skidelcky R. and Skidelsky E., 2013. Р. 71).

² Філософсько-економічні погляди Аристотеля викладені в роботах: (Crespo, 2013; 2014; Meikle, 1997; Van Staveren, 2001).

Сучасні трактування метафізики економіки включають у себе власне метафізику економіки, філософію господарства та історико-економічний підхід. Широким, всеосяжним є визначення представників вітчизняної наукової школи, яке розглядає економічну реальність, господарський устрій, науковий, творчий процес осягнення економічного світу. "Метафізика економіки, – зазначають В. Базилевич та В. Ільїн, – має охопити все, що відбувається у бутті – бутті економіки, економічної науки, пізнавальному процесі господарської реальності, культури економічного мислення" (Базилевич, Ільїн, 2010. С.152). Автори розглядають метафізику як першу філософію, що претендує на висвітлення загальних закономірностей розвитку природи, суспільства і людини.

Економіка охоплює всі ці складові у відповідних пропорціях згідно із предметом і методом економічної науки та реальної господарської практики. Метафізичний підхід стверджує, що філософія економіки – це вчення про сутність, принципи та взаємовідносини речей у світі економічної реальності. Метафізичне мислення відрізняється власним способом, манерою, методами, вимірами реалій господарського життя та економічного знання про нього. Методи метафізики економіки визначаються метафізичним мисленням й охоплюють логічні, дедуктивні, індуктивні та інтуїтивні. Однією із функцій метафізики економіки є аналіз розвитку економічної науки в контексті переосмислення проблем, переходу від одних завдань до інших, які глибше розкривають її сутність, визначають широкі теоретичні перспективи. Метафізична рефлексія дозволяє пізнати трансцендентні смисли економічного світу на основі використання "синтетичних суджень "a priori" за І. Кантом (Кант, 2004. С. 50, 56, 62).

Близькою до метафізики економіки є філософія господарства, започаткована С. Булгаковим на початку ХХ століття. Існує два головних підходи у визначенні предмета філософії господарства. С. Булгаков свого часу зауважував, що "проблема філософії господарства – про людину у природі та про природу в людині" (Булгаков, 2008. С. 21).

Він розглядав філософію господарства в потрійній постановці: науково-емпіричній, трансцендентально-критичній і метафізичній. Логіка міркувань філософа полягала в тому, що емпіричний, науковий рівень, рівень політичної економії обмежує теорію господарства однією феноменологією; трансцендентально-критичний підхід (критична філософія) має суто теоретичний, схематичний характер, нездатність до реалізму, що відсилає проблему філософії господарства до метафізики – до онтології та натурфілософії³. У дефініції Ю. Осипова багато спільного з булгаківським баченням предмета. Він зазначає: "Усе, що стосується життя і діяльності людини, її соціального буття та становища у світі, є об'єктом аналізу та вивчення "філософії господарства" (Осипов, 2003. С. 20). Л. Тутов визначає філософію господарства як

³"Істинним основоположником філософії господарства, – зазначав С. Булгаков, – є Шеллінг, беручи до уваги його натурфілософію, філософію тотожності" (Булгаков, 2008. С. 71, 89).

"один із напрямів філософії загалом, поряд із філософією права, релігії, мистецтва та історії" (Тутов, 2003. С. 27).

На відміну від попередніх наукових шкіл і концепцій, історико-економічний підхід акцентує увагу на історичних витоках економічної філософії, наголошуючи певним чином на приматі економічного та господарської етики в контексті філософських концепцій від античності до сьогодення (Hoffmann, 2009).

У німецькомовній літературі вживають термін економічна (господарська) філософія (*wirtschafts philosophie*), яку заснували німецькі філософи Й. Фіхте і Г. Гегель та британські І. Бентам і Дж.Ст. Мілль. Під економічною філософією мають на увазі філософію економічного життя та економічної думки світу. Вона вважається соціальною філософією та отримала раціональне обґрунтування із часів Декарта. Історико-економічна версія розглядає історичні ресурси (джерела) філософії економіки, маючи на увазі природні, людські й інтелектуальні складові. Історико-економічний підхід у розумінні А. Приятельчука передбачає такі суспільно-історичні форми організації людської діяльності чи бінарні опозиції, як: філософія натурального виробництва – філософія товарного виробництва; філософія планової організації економіки – філософія ринку; філософія господарства – філософія бізнесу (Приятельчук, 2012. С. 70–71).

Стара, нова та неортодоксальна (немейнстрімна) філософія економіки

У літературі розрізняють "стару", "нову" та "немейнстрімну" філософію економіки, хронологічні рамки яких охоплюють період ХХ ст. – початку ХХІ ст. (Ross and Kincaid, 2009. Р. 4–9; Marques, 2016). Стара філософія економіки базувалася на семи головних припущеннях:

Теорії є основним змістом науки. Зріла наука в ідеальному випадку формулює одну ясну ідентифіковану теорію, яка пояснює всі феномени у своїй сфері. Насправді наука може продукувати різні теорії в різних підгалузях, але інтегральна (загальна) наукова мета полягає в об'єднанні таких теорій в рамках спільної системи наукових координат. В економічній науці така функція безумовно належить економічній теорії.

Теорії формулюють універсальні закони, що пояснюють властивості природних речей і явищ, які краще зрозуміти, якщо вони описуються як формалізовані системи. Філософія науки може сприяти у запровадженні такої формалізації шляхом використання формальної логіки на основі розробок представників логічного позитивізму.

Фундаментальні концепції науки повинні містити зрозумілі дефініції в контексті необхідних та достатніх умов. Загальна філософія науки значною мірою класифікує загальні наукові концепції, зокрема пояснення та підтвердження.

Використовуючи логіку, пояснення та підтвердження, формулюються універсальні загальні принципи щодо всіх наукових сфер за винятком емпіричних наук. Центральним завданням філософії науки є характеристика логіки науки. Для підтвердження того, чи наука добре

сприяє практиці, слід з'ясувати – чи має теорія ознаки правильних логічних відносин з фактами.

Холізм. Теорії є цілісними (холістичними) у порівнянні з фактами. Доведення, факти, дані завжди співвідносяться з теоріями як із сукупністю (тотальністю), а не з одиничними гіпотезами. Ця теза обстоюється представниками логічного емпіризму (Куайн, Кун, Лакатос та ін.)

Критерії пояснення та підтвердження, за Поппером, дозволяють належним чином здійснювати демаркацію наукових теорій від псевдо-наукових описів, яким бракує підтвержень.

Відкритим питанням серед філософів науки, та й серед економістів, залишається теза про те, якою мірою окремі соціальні науки, у тому числі економічна, є дійсними науками, аналогічними природничим наукам (Алле, 1995. С. 28, 67; *Ross and Kincaid*, 2009. P. 5; *Skorupski*, 2005. P. 51, 55).

Парадигмальні зрушення, що засвідчують появу нової філософії економіки, пов'язані з новими трактуваннями загальної рівноваги, мікроекономічних основ макроекономіки, раціональності (Розенберг, Гаусман), з поглибленим аналізом методологічних основ економіки (Блауг, Колдвелл), з інноваціями в галузі філософії науки (Кун, Лакатос). У цьому зв'язку не відкидаються, а уточнюються сім попередніх припущень у контексті сучасного, постмодерного бачення і економічного світу, і економічної науки, яка його репрезентує.

Припущення “нової” філософії економіки

Теорії є центральною, але не єдиною ланкою (детермінантою), що відображає реальність (факти). Є й інші спільні елементи, які здійснюють різноманітну інтерпретацію процесів і явищ залежно від контексту. Серед них експерименти, інструментарій мистецтва калібрування, моделі статистичного тестування, математичний вимір, експериментальний та фактологічний аналіз парадигм і традицій, соціальні норми й соціальні організації, інші важливі компоненти плюралістичного розуміння теорій.

Теорії, закони і формалізація. Закони у певному сенсі відіграють вирішальну роль у науці. Відсутність чітких контурів або, філософською мовою, модальної структури унеможлиблює наукове раціональне пізнання, зокрема використання індуктивного підходу. Однак використання законів у філософському значенні як контекст незалежних, універсальних узагальнень не є загальноприйнятим правилом у науці. Часом вони сприймаються як кінцевий продукт тимчасових, просторово обмежених, контекст чутливих причинно-наслідкових процесів. Висловлювання ясною мовою, кількісні методи є вирішальними для досконалої науки. Однак ідея повної дедуктивної системи з аксіомами і теоремами часто є недосяжною. Водночас пошуки в окремих наукових спільнотах є доволі успішними.

Концептуальний аналіз. Деякі важливі наукові концепції не є визначальними (визначеними), не піддаються визначенням у розумінні необхідних і достатніх умов. Проте вони згідно з когнітивними науками

становлять базис для повсякденних концепцій щодо різновидів об'єктів і процесів.

Логіка підтвердження та пояснення не зводиться до чисто логічного аналізу. Пояснення часто має контекстуальний компонент, відповідну основу у вигляді економічних законів, які певним чином детермінують відповіді на запитання. Підтвердження також залежить від відповідної обґрунтованої галузі знання і спирається на чисто логічний та кількісний аналіз, рівень якого сприяє перевірці гіпотез.

Холізм. Помилковим є твердження про те, що кожна гіпотеза тестується на основі теорії як цілого. Можливі випадки використання індивідуальних гіпотез, апробованих науковцями та визнаних науковим співтовариством.

Наука та псевдонаука. Головними критеріями визначення науковості чи ненауковості є, з одного боку, високий рівень абстракції та використання специфічних емпіричних знань – з іншого. Науковість соціальних наук. Справжній науковий статус соціальних наук залежить, по-перше, від предмета дослідження, по-друге, від конкретних теоретичних і практичних результатів, від рівня наукового пояснення (*Ross and Kincaid, 2009. P. 7–9*).

Однією з важливих складових нової філософії економіки є філософська верифікація економічної раціональності. По-перше, визначається співвідношення між теорією корисності та теорією індивідуальних переваг. По-друге, розглядається припущення про егоїзм чи власний інтерес як умова чистої теорії. По-третє, філософи вказують, що реальні психологічні актори керуються діями, далекими від чистої теорії економічної раціональності. По-четверте, велику увагу приділено припущенням, що використовуються в теорії ігор. Нарешті, окремі філософи досліджують характеристику економічної раціональності на реальних індивідуумах за допомогою експериментів. Надзвичайно важливою у філософії економіки є також господарська етика, етична цінність в економіці.

Неортодоксальна (немейнстрімна) гілка філософії економіки розвивається представниками гетеродоксії та Всесвітньої економічної асоціації. Системно зазначені принципи викладені в роботі Густаво Маркуса (*Marques, 2016*). Автор критично оцінює так званий "книжковий" світ, книжкову теоретичну економіку, вказує на різницю між реальним світом та світом моделей. До нереальності економічних моделей тривалий час апелює відомий фінський фахівець у галузі філософії науки У. Мякі (*Mäki, 2009. P. 74–79*). Сучасна філософія економіки, на думку Маркуса, не сформулювала жодних пропозицій з удосконалення економічної теорії. Винятками є результати досліджень групи критичних реалістів на чолі з Т. Лоусоном та "вавилонський" стиль мислення Ш. Доу. Головними постулатами немейнстрімної філософії економіки є невизначеність, конфлікт інтересів та систематична інтервенція в економічні процеси лобістських груп. Пропонується поняття радикальна невизначеність⁴ та дві базові дефініції індивідуальної раціо-

⁴ Термін "фундаментальна невизначеність" широко вживають представники фізичних наук (див.: Гокінг, 2018. С. 78–79).

нальності. Перша означає суб'єктивну та узгоджену раціональну поведінку, за якої "раціональність" означає взаємозв'язок між агентами на основі довіри, уподобань та дій у контексті теорії очікуваних уподобань. Друга раціональність являє собою вид поточних розрахунків, що передбачають майбутні наслідки економічних дій. Автор називає її добре обґрунтованою (well-ground) ex-ante раціональністю (Marques, 2016. Р. 113). Філософську основу нових концептуальних рамок економічної науки мають становити такі припущення:

економічні процеси базуються на очікуваннях та характеризуються радикальною невизначеністю. Агенти включаються в такі процеси у двох іпостасях – як ухвалювачі рішень та як лобісти;

ex-ante знання про інваріантні наслідки подій загалом (як правило) неможливе, оскільки існує декілька інших наслідків цього класу; таке знання є непридатним для розробки та верифікації економічної політики;

роль теоретичної діяльності полягає у визначенні численних можливих варіантів у "дереві" ймовірних наслідків, а також обмежень, що впливають із кожного наслідку;

невідомо та неможливо отримати ex-ante знання щодо того, які "гілки" дерева (які наслідки можливих альтернатив подій) будуть переважати. Наука в цьому не може нам допомогти;

інші типи знання (загальні та практичні знання, а також практичні навички) є визначальними у визначенні економічних процесів. Ідеться про ноу-хау, наближених радше до менеджменту, управління, ніж до економічної науки;

теоретична діяльність відіграє важливу роль у визначенні економічних процесів за наявності лобістської практики, широкого кола економічних гравців з різноманітними групами інтересів, які здатні діяти в релевантному контексті агентських очікувань (Marques, 2016. Р. 155–156). Як бачимо, немейнстрімна чи неортодоксальна концепція філософії економіки є за своїм змістом еkleктичною, запозичуючи окремі положення Дж.М. Кейнса (невизначеність), П. Самуельсона (очікувані та виявлені уподобання) та Ф. Махлупа (загальні та практичні знання). Можна оцінити цей підхід як ще одну спробу уточнення предмета філософії економіки, за умов, коли, як пише Д. Хаусман, у галузі філософії науки досі "стандартної доктрини або ретельно відпрацьованої ортодоксії не існує" (Hausman, 2008. Р. 5).

Філософія позитивної та нормативної економічної науки

Філософські погляди на позитивну економічну науку відображені в роботах класиків, зокрема в працях А.Сміта, Дж.Ст. Мілля, А. Маршалла. Власні трактування філософських основ економіки здійснили Дж.Н. Кейнс та Дж.М. Кейнс, Л. Роббінс. Ф. Найт, М. Блауг, М. Фрідмен та ін. З другої половини ХХ ст. основні дискусії щодо філософії та методології позитивної економіки ведуться у зв'язку з публікацією у 1953 р. М. Фрідменом статті "Методологія позитивної економічної науки" та з відгуками на неї представників різних наукових шкіл

(*Friedman*, 2009. Р. 3–43). Суть поглядів Фрідмена зводиться до визначення позитивної економічної науки та її відмінностей від нормативної, де він посилається на Дж.Н. Кейнса (подібні, ще яскравіші оцінки знаходимо у Дж.Ст. Мілля). Економічна наука, за твердженням Фрідмена, є справжньою наукою на кшталт фізики, вона "має своєю кінцевою метою висунення теорії чи гіпотези, яка дає правильні та значущі передбачення щодо явищ, які не спостерігалися, або виявлення чогось нового в знайомому матеріалі" (*Friedman*, 2008, Р. 4, 7, 10, 43). Позитивна економічна наука принципово незалежна від будь-якої етичної позиції чи нормативних суджень. Це твердження збігається з позицією Маршалла, що дає підстави окремим авторам оцінювати Фрідмена як маршаліанця. Фрідмен виділяє два головні елементи складної економічної системи – мову та змістовні гіпотези. Щодо мови – теорія не має власного змісту – вона суть сукупності тавтологій, під якими розуміються логіка і математика. Гіпотеза розглядається як така, що складається з двох частин: "по-перше, із концептуального світу або абстрактної моделі, простішої, ніж реальний світ, що включає тільки ті сили, важливість яких стверджує гіпотеза; по-друге, з набору правил, що визначають клас явищ, для яких "модель" може бути використана як адекватне відтворення "реального світу" (*Friedman*, 2008. Р. 24). Отже, перевірки підлягають гіпотези на предмет їхньої відповідності економічним реаліям. Емпірична перевірка складається з двох взаємопов'язаних стадій: обґрунтування концепції гіпотези та тестування на її дієвість, правильність. Важливе значення Фрідмен надає припущенням, які виконують три суттєві функції:

описання та презентація теорії;

сприяння непрямому тестуванню гіпотез при їхньому застосуванні;

визначення специфічних умов, за яких теорії можуть бути дієвими.

У кінцевому підсумку чотири принципи постпозитивізму знайшли відображення в оцінці позитивної економічної науки М. Фрідменом. По-перше, йдеться про принципи теоретичної відносності, за якої факти завжди мають теоретичне забарвлення. По-друге, принцип фальсифікації означає, з одного боку, те, що висновки теорії завжди мають перевірятися фактами, з іншого боку, факти не можуть довести теорію, а можуть тільки виявити її помилковість. По-третє, використано попперіанський принцип зростання наукового знання. По-четверте, принцип визначення співвідносної сили теорії застосовано в контексті того, що ефективнішою є та теорія, висновки якої є точнішими, сфера її дій є максимально широкою. Методологію Фрідмена називають методологічним інструменталізмом, що є однією з форм позитивізму чи конвенціоналізму (*Mulberg*, 1995. Р. 15).

Для позитивної економічної науки велике значення мають філософські та методологічні погляди І. Лакатоса, які певним чином перегукуються з поглядами Фрідмена. Зокрема, в концепції дослідницьких програм теоретичний прогрес передбачає зростання емпіричного змісту та передбачення і відкриття нових фактів (див.: *Лакатос*, 2008. С. 334–335). Емпіричний прогрес відбувається за умов, коли надлиш-

ковий емпіричний зміст програми отримує фактичне підкріплення, чому, як відомо, вирішального значення надавав К. Поппер. Нарешті, евристичний прогрес корелює з теоретичним та емпіричним прогресом. З одного боку, він постулює, що зміни мають відповідати твердому ядру програми, з іншого – теоретичний та емпіричний прогрес вимагає, щоб зміни, про які йдеться, відповідали евристичному прогресу. Крім того, розглядається позитивна та негативна евристика. Позитивна евристика складається з низки доказів більш-менш ясних та передбачень більш-менш ймовірних, спрямованих на те, щоб змінити та розвивати "спростовувані варіанти" дослідницької програми, модифікувати, уточнювати "спростовуваний" захисний пояс. Негативна евристика визначає "тверде ядро" програми, яке, за рішенням її прибічників, вважається "неспростовним". Позитивною евристикою визначається програма, до якої входить система складніших моделей реальності, що збігається з підходами Фрідмена. Вона є гнучкішою за негативну евристику та грає першу скрипку у розвитку дослідницької програми. Лакатос також використовує поняття евристичної сили дослідницьких програм залежно від того, скільки нових фактів вони дають, наскільки велика їхня здатність пояснювати спростування в процесі зростання (див.: *Лакатос*, 2008. С. 333–335, 364, 367–368.) У кінцевому підсумку наукові дослідницькі програми визначають відносну автономію теоретичної науки включно з позитивною економікою.

Філософську рефлексію нормативної економіки здійснює практична філософія. Так, у роботі "Політика" Аристотель переходить від теорії мистецтва набування багатства до практичної сторони питання, розглядаючи торгівлю, ремесла, землеробство, лісництво, лихварство (*Аристотель*, 2008. С. 693–694).

Роздуми Канта стосуються чистого "практичного розуму", під яким він розуміє "спосіб, яким можна було б сприяти проникненню законів чистого практичного розуму у людську душу та впливу на її максими, тобто у який спосіб можна об'єктивно практичний розум зробити і суб'єктивно практичним" (цит. за: *Yetisken*, 2007. Р. 79). Вислів Канта можна трактувати щодо співвідношення, взаємозв'язку позитивної економіки (чистий практичний розум) та нормативної економіки (суб'єктивно практичний розум), або, як зазначав Фрідмен, нормативна економічна наука та економічне мистецтво (економічна політика. – Ф.А.) не можуть бути незалежними від позитивної економічної науки. В іншому місці Кант пише про принципи практичного розуму, які мають бути засновані на поняттях суб'єктивно практичних та не повинні зупинятися на об'єктивних законах, у нашому випадку на законах позитивної економічної науки (див.: *Кант*, 2007. Р. 253). Крім об'єктивних законів, на нормативну економіку (мистецтво економіки, економічну політику) впливають соціальні, політичні, історичні, правові, ментально-антропологічні, природно-географічні та інші чинники.

Філософські основи нормативної економіки викладено також у працях Дж.Ст. Мілля, Дж.Н. Кейнса, Н. Сеніора. Дж.С. Мілль писав: "Наука є зібранням фактів; мистецтво – комплексом правил чи дирек-

тив до виконання. Мова науки полягає [у твердженнях типу]: “Це є” або ж “Цього немає”; “Це відбувається” або ж “Цього не відбувається”. Мова мистецтва полягає [у твердженнях типу]: “Робіть це”, “Уникайте того”. Наука бере на себе компетенцію [вивчати] явище та намагається віднайти його закон; мистецтво передбачає самі наслідки [цієї події] та розглядає засоби впливу на неї” (Милль, 2007. С. 990).

Окремі фрагменти філософських засад нормативної економіки розглядали Й. Шумпетер, Н. Калдор, Д. Хаусман, М. Макферсон. Р. Франк. А. Сен та ін. Зокрема, Й. Шумпетер робить акцент на філософії природного права, соціальній зумовленості образу наукової думки відповідної епохи, ціннісних судженнях та уподобаннях. Н. Калдор розглядає співвідношення політико-економічних заходів (нормативна економіка) та висновків позитивної економічної науки на прикладі відміни хлібних законів у Великобританії та їхнього впливу на теоретичні принципи економіки добробуту. Д. Хаусман і М.С. Макферсон аналізують філософські засади магістрального напрямку нормативної економіки. Наголошується про існування двох видів економічної науки: “позитивної економіки”, яка має справу тільки з фактами, та “нормативної економіки”, яка займається оцінкою економічної ситуації, процесів та інститутів” (Хаусман, Макферсон, 2012. С. 271-272). Якщо Калдор оцінював вплив економічної політики на економіку добробуту, то Хаусман і Макферсон ототожнюють нормативну економіку та економіку добробуту. Серед власне філософських питань автори виділяють три різновиди індивідуалізму (онтологічний, пояснювальний та етичний). Формулюється контрверсійне (суперечливе) визначення “нормативної економіки магістрального напрямку”, суть якої полягає в тому, що “вона зосереджується майже винятково на добробуті, вона вимірює добробут задоволенням уподобань та вона заперечує можливість порівняння рівнів добробуту чи відмінностей у рівнях добробуту між людьми” (Хаусман, Макферсон, 2012. С. 287). Р. Франк присвятив свій розділ аналізу концепції “витрати-вигоди”, гедоністичним моделям ціноутворення, дисконтуванню майбутнього. Нарешті, А. Сен продовжуючи лінію щодо зв’язку нормативної економіки та добробуту, оцінює можливості та добробут крізь призму базових потреб, потенційних можливостей та базових можливостей індивіда.

Короткий виклад головних поглядів та концептуальних підходів щодо філософської рефлексії економічної науки та господарської практики показує, що в цій галузі ще не існує мейнстримного напрямку чи ортодоксії з єдиною парадигмальною основою. Зазначений процес далекий до завершення і потребує додаткового часу та інтелектуальних зусиль як філософської, так і економічної наукової спільноти.

Отже, філософія економічного світу на нинішньому етапі розглядається переважно в контексті філософії економіки, метафізики господарства. У такий спосіб філософських вимірів набувають економічна наука, економічна теорія з усіма її складовими та реальний економічний простір. Вочевидь одне з головних завдань філософії полягає в оцінці того, наскільки адекватно відображає економічна наука еконо-

мічні реалії, чи достатнім є сучасний інструментарій економічної теорії для оперативного реагування на швидкоплинні зміни в глобальному економічному середовищі та в його структурних підрозділах.

Література

- Алле, М. (1995). Экономика как наука. Москва.
- Аристотель. (1998). Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. Минск.
- Аристотель. (2008). Политика. Метафизика. Аналитика. Москва.
- Базилевич В., Ильин В. (2010). Метафизика экономики. 2-е изд., испр. и доп. Киев.
- Булгаков С.Н. (2008). Философия хозяйства. Москва.
- Вернадський В.І. (2005). Вибрані праці. Київ.
- Гокінг С., Млодінов Л. (2018). Великий замисел. Харків.
- Кант И. (2007). Основы метафизики нравственности. Критика практического разума. Метафизика нравов. Изд. 3-е, стереотипное. Санкт-Петербург.
- Кант И. (2004). Рефлексії до критики чистого розуму. Київ.
- Лакатос И. (2008). Избранные произведения по философии и методологии науки. Москва.
- Милль Дж.С. (2007). Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии. Москва.
- Новейший философский словарь. (1998). Минск: Изд. В.М. Скакун.
- Осипов Ю.М. (2003). Философия хозяйства. Москва.
- Приятельчук А.О. (2012). Структура філософії економіки. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. № 48.
- Тутов Л.А. (2003). Философия хозяйства. Опыт духовного преображения. Москва.
- Філіпенко А. (2014). Економічний світ: онтологія. *Економічна теорія*. № 3.
- Філіпенко А. (2016). Економічний світ: епістемологія. *Економічна теорія*. № 1.
- Філіпенко А. (2017). Економічний світ: методологія. *Економічна теорія*. № 3.
- Философия экономики. Антология (2012). Москва.
- Шевченко Т.Г. (1982). Кобзар. Вступна стаття О. Гончара. Київ.
- Шпет Г.Г. (1917). Мудрость или разум? *Мысль и слово*. Москва.
- Crespo R. F. (2013). Philosophy of the Economy. An Aristotelian Approach. Heidelberg. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-02648-0>
- Friedman M. (2009). The Methodology of Positive Economics in: The Methodology of Positive Economics. Reflections of the Milton Friedman Legacy. Ed. by U. Mäki. Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511581427.002>
- Gorazda M. (2014). Filozofia ekonomii. Copernicus Center Press, Krakow.
- Gorham G. (2009). Philosophy of Science. A Beginner's Guide. One World, Oxford.
- Hoffmann T.S. (2009). Wirtschaftsphilosophie. Ansätze und Perspektiven von der Antike bis heute. Wiesbaden.
- Keizer P. (2015). Multidisciplinary Economics. A methodological Account. Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199686490.001.0001>
- Mäki U. (2009). Realistic realism about unrealistic models in: The Oxford Handbook of Philosophy of Economics / Ed. by H. Kincaid and D. Ross. Oxford University Press.
- Marques G. (2016). A philosophical framework for rethinking theoretical economics and philosophy of economics. London, 2016.
- Mulberg J. (1995). Social Limits to Economic Theory. London and New York.
- Reason, Morality, and Beauty. Essays on the Philosophy of Immanuel Kant. (2007). Ed. by B. Puri and H. Sievers. Oxford University Press.
- Reiss J. (2013). Philosophy of economics. A Contemporary introduction. New York. doi: <https://doi.org/10.4324/9780203559062>
- Ross D. and Kincaid H. (2009). Introduction: The New Philosophy of Economics in: The Oxford Handbook of Philosophy of Economics. Ed. by H. Kincaid and D. Ross. Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195189254.001.0001>
- Skidelcky R. and Skidelsky E. (2013). How much is enough? Money and the Good Life. London.

- Skorupski J. (2005). Later empiricism and Logical positivism in: The Oxford Handbook of Philosophy of Mathematics and Logic. Ed. by St. Shapiro. Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/0195148770.003.0003>
- The Oxford Handbook of Philosophy of Economics. (2009). Ed. By H. Kincaid and D. Ross. Oxford University Press.
- The Philosophy of Economics. An Anthology. Third Edition. (2008). Ed. by D. M. Hausman. Cambridge University Press.

Надіслано до редакції 20.08.2018

ECONOMIC WORLD: PHILOSOPHY

Anton Filipenko

Author affiliation : Doctor of Economics, Prof., Prof. of the Department of World Economy and International Economic Relations, Kyiv National Taras Shevchenko University / Email: anton_filipenko@ukr.net

The article deals with the philosophical principles, and philosophical reflection of economic science. The article argues that the philosophy of science is the methodological and theoretical basis of the philosophy of economics. Five dimensions of the philosophy of science reveal its main content and have a fundamental character both for their own philosophy, and for theoretical and empirical sciences, including the economics. Ontological cut determines the subject field, the deep meaning of the sciences of nature, society and man; the epistemological one reveals the genesis, structure, dynamics and functions of scientific knowledge; the axiological one focuses attention on value systems and landmarks; the logical one looks for the relationship between the logic of the universe and the logic of its scientific reflection; and the methodological one explores methods and ways of improving and obtaining new knowledge.

The proposed article, on the one hand, rests on the historical heritage of the philosophical foundations of economic existence, which gives it a philosophical dimension and creates an appropriate world outlook. Meaning a general philosophical, metaphysical vision of the economic world. On the other hand, there is a problem of the so-called philosophical calibration (testing) of economic science, economic theory in the context of modern philosophical standards through the means of theoretical and practical philosophy. Different views on the subject of the philosophy of economics are analyzed. The positivist interpretation of the philosophy of economics in the broad sense includes economic ontology, methodology and epistemology of economics, as well as rational choice, decision-making theory, game theory, and economic ethics and justice.

In the narrow pragmatic sense, the philosophy of economics is interpreted as interaction of people, institutions (firms, countries) in their historical development with the application of the theory of games, and linear and dynamic programming.

The article considers conceptual interpretations of the philosophy of economics, in particular, the philosophical (metaphysical) and historico-economic interpretations. The author provides a comparative description of the "new", "old" and "non-mainstream" (non-orthodox) philosophy of economics. Presented the interpretation of positive and normative economics by philosophers and economists.

Key words: philosophy of science, philosophy of economics, ontology, epistemology, methodology, positive economics, normative economics.

JEL: B41.

References

- Alle, M. (1995). Economics as a science. Moscow [in Russian].
- Aristotel. (1998). Ethics. Policy. Rhetoric. Poetics. Categories. Minsk [in Russian].

- Aristotel. (2008). Policy. Metaphysics. Analytics. Moscow [in Russian].
- Bazilevich, V., Ilin, V. (2010). Metaphysics of economics. 2nd ed., Corr. and add. Kyiv [in Russian].
- Bulgakov, S.N. (2008). The philosophy of the economy. Moscow [in Russian].
- Vernadskyi, V.I. (2005). Selected Works. Kyiv [in Ukrainian].
- Hokinh, S., Mlodinov, L. (2018). Great plan. Kharkiv [in Ukrainian].
- Kant, I. (2007). The foundations of the metaphysics of morality. Criticism of practical reason. Metaphysics of manners. Ed. 3rd, stereotypical. St. Petersburg [in Russian].
- Kant, I. (2004). Reflections to the critique of pure mind. Kyiv [in Ukrainian].
- Lakatos, I. (2008). Selected works on the philosophy and methodology of science. Moscow [in Russian].
- Mill, J.S. (2007). Fundamentals of political economy with some applications to social philosophy. Moscow [in Russian].
- The latest philosophical dictionary. (1998). Minsk: Izd. V.M. Skakun [in Russian].
- Osipov, Yu.M. (2003). The philosophy of the economy. Moscow [in Russian].
- Priyatelchuk, A.O. (2012). The structure of the philosophy of economics. *Humanitarnyi visnyk ZDIA – Humanitarian Bulletin Zaporizhzhya State Engineering Academy*, 48 [in Ukrainian].
- Tutov, L.A. (2003). The philosophy of the economy. The experience of spiritual transformation. Moscow [in Russian].
- Filipenko, A. (2014). Economic world: ontology. *Ekon. teor. – Economic theory*, 3 [in Ukrainian].
- Filipenko, A. (2016). Economic world: epistemology. *Ekon. teor. – Economic theory*, 1 [in Ukrainian].
- Filipenko, A. (2017). Economic world: methodology. *Ekon. teor. – Economic theory*, 3 [in Ukrainian].
- Philosophy of Economics. Anthology (2012). Moscow [in Russian].
- Shevchenko, T.G. (1982). Kobzar. Introductory article by O. Honchar. Kyiv [in Ukrainian].
- Shpet, G.G. (1917). Wisdom or Mind? *Mysl i slovo – Thought and word*. Moscow [in Russian].
- Crespo, R.F. (2013). Philosophy of the Economy. An Aristotelian Approach. Heidelberg. doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-02648-0>
- Friedman, M. (2009). The Methodology of Positive Economics in: The Methodology of Positive Economics. Reflections of the Milton Friedman Legacy. Ed. by U. Mäki. Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511581427.002>
- Gorazda, M. (2014). Filozofia ekonomii. Copernicus Center Press, Krakow, 2014.
- Gorham, G. (2009). Philosophy of Science. A Beginner's Guide. One World, Oxford.
- Hoffmann, T.S. (2009). Wirtschaftsphilosophie. Ansätze und Perspektiven von der Antike bis heute. Wiesbaden.
- Keizer, P. (2015). Multidisciplinary Economics. A methodological Account. Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199686490.001.0001>
- Mäki, U. (2009). Realistic realism about unrealistic models in: The Oxford Handbook of Philosophy of Economics / Ed. by H. Kincaid and D. Ross. Oxford University Press.
- Marques, G. (2016). A philosophical framework for rethinking theoretical economics and philosophy of economics. London, 2016.
- Mulberg, J. (1995). Social Limits to Economic Theory. London and New York.
- Reason, Morality, and Beauty. Essays on the Philosophy of Immanuel Kant. (2007). Ed. by B. Puri and H. Sievers. Oxford University Press.
- Reiss, J. (2013). Philosophy of economics. A Contemporary introduction. New York. doi: <https://doi.org/10.4324/9780203559062>
- Ross, D. and Kincaid, H. (2009). Introduction: The New Philosophy of Economics in: The Oxford Handbook of Philosophy of Economics. Ed. by H. Kincaid and D. Ross. Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195189254.001.0001>
- Skidelsky, R. and Skidelsky, E. (2013). How much is enough? Money and the Good Life. London.
- Skorupski, J. (2005). Later empiricism and Logical positivism in: The Oxford Handbook of Philosophy of Mathematics and Logic. Ed. by St. Shapiro. Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/0195148770.003.0003>
- The Oxford Handbook of Philosophy of Economics. (2009). Ed. By H. Kincaid and D. Ross. Oxford University Press.
- The Philosophy of Economics. An Anthology. Third Edition. (2008). Ed. by D.M. Hausman. Cambridge University Press.